MAVZU: Funksiya hosilasi va uning tatbiqlari.

REJA

- ▶ 1. Hosila tushunchasiga olib keladigan masalalar.
- 2. Fuksiya hosilasi.
- 3. Differensiallash, uning asosiy qoidalari va formulalari.

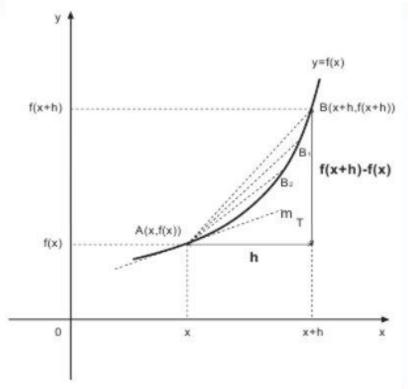
1. Hosila tushunchasiga olib keladigan masalalar.

Hosila tushunchasiga olib keladigan masalalar jumlasiga qattiq jismni toʻgʻri chiziqli harakatini, yuqoriga vertikal holda otilgan jismning harakatini yoki dvigatel silindridagi porshen harakatini tekshirish kabi masalalarni kiritish mumkin. Bunday harakatlarni tekshirganda jismning konkret oʻlchamlarini va shaklini eʻtiborga olmay, uni harakat qiluvchi moddiy nuqta shaklida tasavvur qilamiz. Biz bitta masalani olib qaraymiz.

2. Fuksiya hosilasi.

Hosila ta'rifi.

Faraz qilaylik biz y = f(x) chiziqning A(x, f(x)) nuqtasidagi urinmasini topmoqchimiz. m_T -A nuqtada chiziqqa o'tkazilgan urinmaning burchak koeffisienti bo'lsin. A nuqtaga o'tkazilgan urinmaning ikkinchi B(x + h, f(x + h)) nuqtasini olaylik.

Hamda AB vatarning gradientini m_{AB} deb qaraylik. Yetalicha kichik h uchun

$$m_{AB} = \frac{y_B - y_A}{x_B - x_A} = \frac{f(x+h) - f(x)}{h}$$

Agar biz B nuqtani A ga yaqinlashtirsak $B_1, B_2, B_3 \dots$ nuqtalar ketma-ketligi hosil bo'ladi. Bu nuqtalarga mos $AB_1, AB_2, AB_3 \dots$ vatarlarni chiziqning A nuqtasidagi urinmasiga qadar yaqinlashtiraylik.

$$f'(x) = \lim_{B_{\kappa} \to A} m_{AB_{\kappa}} = \lim_{h \to 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h}$$
 (*)

(*) tenglikka funksiyaning x nuqtadagi hosilasi deyiladi.

Namunaviy misollar.

1. $f(x) = x^2$ funksiya limitini hisoblang. Yechish.

Agar $f(x) = x^2$ bo'lsa u holda $f(x+h) = (x+h)^2$ bo'ladi. Bundan

$$f'(x) == \lim_{h \to 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h} = \lim_{h \to 0} \frac{(x+h)^2 - x^2}{h} =$$

$$= \lim_{h \to 0} \frac{x^2 + 2xh + h^2 - x^2}{h} = \lim_{h \to 0} \frac{h(2x+h)}{h} = 2x$$

Misollar:

Quyidagi funksiyalarning hosilalarini (*) formulasidan foydalanib toping.

- $1. \quad f(x) = x^2$
- 2. $f(x) = 3x^2$
3. $f(x) = \sqrt{x}$

An estimation of the gradient at A can be found by taking a second point

B (x + h, f (x + h)) and calculating m_{AB}, the gradient of the chord AB. Consider h to be small then

$$m_{AB} = \frac{y_B \cdot y_A}{x_B \cdot x_A} = \frac{f(x + h) \cdot f(x)}{h}$$

If we move B closer and closer to A, say to points B₁, B₂ and B₃ then the gradient of the chords AB₁, AB₂ and AB₃ will give better and better approximations for the gradient of the curve at A.

If m_{ABn} tends to a limit value as B_n approaches A then this value is denoted by f'(x) and we write

$$f'(x) = \lim_{B_n \to A} m_{AB_n} = \lim_{h \to 0} \frac{f(x+h) \cdot f(x)}{h}$$

where $\lim_{h\to 0}$ means the limit value as h approaches 0.

Note that when $f(x) = x^2$ then $f(x + h) = (x + h)^2$

hence

hence
$$f'(x) = \lim_{h \to 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h}$$

$$= \lim_{h \to 0} \frac{(x+h)^2 - x^2}{h}$$

$$= \lim_{h \to 0} \frac{x^2 + 2xh + h^2 - x^2}{h}$$

$$= \lim_{h \to 0} \frac{h(2x+h)}{h}$$

$$= \lim_{h \to 0} 2x + h$$

$$= 2x$$

Therefore when $f(x) = x^2$ then f'(x) = 2x (as you knew already).

Bibliography:

4.Jane S Paterson, Dorothy A Watson "SQA Advanced Higher Mathematics" Unit1 pp 43-44

y=f(x) funksiya (a,b) intervalda aniqlangan boʻlsin (a,b) intervalga tegishli x_0 va $x_0+\Delta x$ nuqtalarni olamiz.

Argument biror (musbat yoki manfiy - <u>bari</u> bir) Δx orttirmasini olsin, u vaqtda y funksiya biror Δy orttirmani oladi. Shunday <u>qilib</u> argumentning x_0 qiymatida $y_0 = f(x_0)$ ga, argumentning $x_0 + \Delta x$ qiymatda $y_0 + \Delta y = f(x_0 + \Delta x)$ ga ega boʻlamiz. Funksiya orttirmasi Δy ni topamiz.

$$\Delta y = f(x_0 + \Delta x) - f(x_0) \tag{1}$$

Funksiya orttirmasini argument orttirmasiga nisbatini tuzamiz.

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} \tag{2}$$

Bu – nisbatning $\Delta x \rightarrow 0$ dagi limitini topamiz.

Bibliography:

4.Jane S Paterson, Dorothy A Watson "SQA Advanced Higher Mathematics" Unit1 pp 43-44

y=f(x) funksiya (a,b) intervalda aniqlangan boʻlsin (a,b) intervalga tegishli x_0 va $x_0+\Delta x$ nuqtalarni olamiz.

Argument biror (musbat yoki manfiy - <u>bari</u> bir) Δx orttirmasini olsin, u vaqtda y funksiya biror Δy orttirmani oladi. Shunday <u>qilib</u> argumentning x_0 qiymatida $y_0 = f(x_0)$ ga, argumentning $x_0 + \Delta x$ qiymatda $y_0 + \Delta y = f(x_0 + \Delta x)$ ga ega bo'lamiz. Funksiya orttirmasi Δy ni topamiz.

$$\Delta y = f(x_0 + \Delta x) - f(x_0) \tag{1}$$

Funksiya orttirmasini argument orttirmasiga nisbatini tuzamiz.

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} \tag{2}$$

Bu – nisbatning $\Delta x \rightarrow 0$ dagi limitini topamiz.

Agar bu limit mavjud boʻlsa, u berilgan f(x) funksiyaning x_0 nuqtadagi hosilasi deyiladi va $f'(x_0)$ bilan belgilanadi. Shunday qilib, ta'rifga koʻra

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} \qquad \text{yoki} \qquad f'(x_0) = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} \tag{3}$$

Demak, berilgan y=f(x) funksiyaning argument x <u>boʻyicha</u> hosilasi deb, argument orttirmasi Δx ixtiyoriy ravishda nolga intilganda funksiya orttirmasi Δy ning argument orttirmasi Δx ga nisbatining limitiga aytiladi.

Umumiy holda x ning har bir qiymati uchun f'(x) hosila ma'lum qiymatga ega, <u>ya'ni hosila</u> ham x ning funksiyasi bo'lishini qayd qilamiz. Hosilada f'(x)

belgi bilan birga boshqacha belgilar ham ishlatiladi. $y'; y'_x, \frac{dy}{dx}$

Hosilaning x=a dagi konkret qiymati f'(a) yoki $y'\Big|_{x=a}$ bilan belgilanadi.

Funksiya hosilasini hosila ta'rifiga ko'ra hisoblashni ko'ramiz.

Misol: $y = x^2$ funksiya berilgan: uning:

- 1) ixtiyoriy x nuqtadagi va 2) x=5 nuqtadagi hosilasi y' topilsin. Yechish:
- 1) <u>argumentning</u> x ga teng qiymatida $y = x^2$ ga teng. Argument $x + \Delta x$ qiymatida $y + \Delta y = (x + \Delta x)^2$ ga ega boʻlamiz.

$$\Delta y = (x + \Delta x)^2 - x^2 = 2x(\Delta x) + (x)^2$$
, $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ nisbatni tuzamiz.

$$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{2x + \Delta x (\Delta x)^2}{\Delta x} = 2x + \Delta x$$
 Limitga o'tib, berilgan funksiyadan hosila

topamiz.
$$y' = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \to 0} (2x + \Delta x) = 2x$$

Demak, $y = x^2$ funksiyaning ixtiyoriy nuqtadagi hosilasi y' = 2x

2)
$$\underline{\mathbf{x}} = 5$$
 da $y' \Big|_{x=5} = 2 \cdot 5 = 10$

3. Differensiallash, uning asosiy qoidalari va formulalari.

Berilgan f(x) funksiyadan hosila topish amali shu funksiyani differensiallash deyiladi.

Differensiallashning asosiy qoidalari.

- 1. O'zgarmas miqdorning hosilasi nolga teng, ya'ni agar y=c bo'lsa (c=const) y'=0 bo'ladi.
- 2. Oʻzgarmas koʻpaytuvchini hosila ishorasidan tashqariga chiqarish mumkin: y=cu(x) boʻlsa y'=cu'(x) boʻladi.
- 3. Chekli sondagi differensiallanuvchi funksiyalar yigʻindisining hosilasi shu funksiyalar hosilalarining yigʻindisiga teng:

$$y = U(x) + V(x) + W(x); \quad y' = U'(x) + V'(x) + W'(x)$$

4. Ikkita differensiallanuvchi funksiyalar koʻpaytmasining hosilasi birinchi funksiya hosilasining ikkinchi funksiya bilan koʻpaytmasi hamda birinchi funksiyaning ikkinchi funksiya hosilasi bilan koʻpaytmasining yigʻindisiga teng:

$$y=u\vartheta$$
 boʻlsa $y'=u'\vartheta+u\vartheta'$.

5. Ikkita differensiallanuvchi funksiyalar boʻlinmasining hosilasi (kasrda ifodalanib) boʻlinuvchi funksiya hosilasini boʻluvchi funksiya bilan koʻpaytmasi hamda boʻlinuvchi funksiyani boʻluvchi funksiya hosilasi bilan koʻpaytmasining ayirmasini boʻluvchi(maxrajdagi) funksiya kvadratining nisbatiga teng:

$$y = \frac{u}{9}$$
 bo'lsa $y' = \frac{u'9 - u9'}{9^2}$

Theorem 6.4 (Algebraic operations) Let f(x), g(x) be differentiable maps at $x_0 \in \mathbb{R}$. Then the maps $f(x) \pm g(x)$, f(x)g(x) and, if $g(x_0) \neq 0$, $\frac{f(x)}{g(x)}$ are differentiable at x_0 . To be precise,

$$(f \pm g)'(x_0) = f'(x_0) \pm g'(x_0), \tag{6.3}$$

$$(f g)'(x_0) = f'(x_0)g(x_0) + f(x_0)g'(x_0), \tag{6.4}$$

$$\left(\frac{f}{g}\right)'(x_0) = \frac{f'(x_0)g(x_0) - f(x_0)g'(x_0)}{[g(x_0)]^2}.$$
 (6.5)

Canuto, C., Tabacco, A. Mathematical Analysis I,172p.

6. Aytaylik, y=F(u) murakkab funksiya bo'lsin ya'ni y=F(u), $u = \varphi(x)$ yoki $y = F[\varphi(x)]$, u - o'zgaruvchi, oraliq argumenti deyiladi. y=F(u) va $u = \varphi(x)$ differensiallanuvchi funksiyalar bo'lsin.

Murakkab funksiyaning differensiallash qoidasini keltirib chiqaramiz.

Teorema: Murakkab F(u) funksiyaning erkli oʻzgaruvchi x boʻyicha hosilasi bu funksiya oraliq argumenti boʻyicha hosilasini oraliq argumentining erkli oʻzgaruvchi x boʻyicha hosilasining koʻpaytmasiga teng, ya'ni

$$y'_x = F'_u(u) \cdot u'_x(x)$$
....(1)

Misol: $y = (x^5 + 4x^4 + 3x^2 + 2)^5$ funksiyaning hosilasini toping.

Yechish: berilgan funksiyani murakkab funksiya deb qaraymiz ya'ni $y = u^5$; $u = x^5 + 4x^4 + 3x^2 + 2$ (1) formulaga asosan

$$y'_x = y'_u \cdot u'_x = ((x^5 + 4x^4 + 3x^2 + 2)^5)' = 5(x^5 + 4x^4 + 3x^2 + 2)^4 \cdot (5x^4 + 16x^3 + 6x);$$

Differensiallashning asosiy formulalari jadvali:

1)
$$y = const$$
; $y' = 0$

3)
$$y = \sqrt{x}$$
; $y' = \frac{1}{2\sqrt{x}}$

5)
$$y = a^x$$
; $y' = a^x \ln a$

7)
$$y = \log_a x$$
; $y' = \frac{1}{x} \log_a e$

9)
$$y = \sin x$$
; $y' = \cos x$

11)
$$y = tgx$$
; $y' = \frac{1}{\cos^2 x}$

2)
$$y = x^{\alpha}$$
; $y = \alpha x^{\alpha - 1}$

4)
$$y = \frac{1}{x}$$
; $y = -\frac{1}{x^2}$

6)
$$y = e^x$$
; $y' = e^x$

8)
$$y = \ln x$$
; $y' = \frac{1}{x}$

10)
$$y = \cos x$$
; $y' = -\sin x$

12)
$$y = ctgx$$
; $y' = -\frac{1}{\sin^2 x}$

Misollar.

1)
$$f(x) = (x^3 + 4x + 7)^4$$
 funksiyaning hosilasini toping.

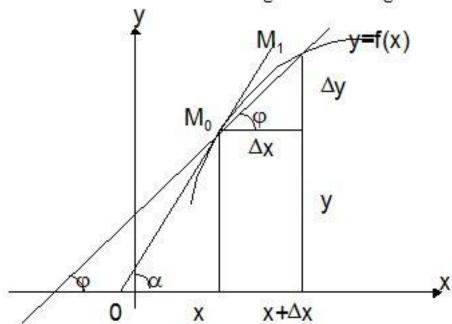
Yechish: Bu yerda $y(u) = u^4$ <u>ya</u> $u(x) = x^3 + 4x + 7$ U holda $f(x) = (u^4)^7 \cdot (x^3 + 4x + 7)^7 = 4u^3(3x^2 + 4) = 4(x^3 + 4x + 7)^3(3x^2 + 4)$

- 2) $(x^2 + x)' = (x^2)' + (x)' = 2x + 1$ $(2x \sin x)' = (2x)' \sin x + 2x(\sin x)' = 2(x)' \sin x + 2x \cos x = 2x \cos x$
- $2\sin x + 2x\cos x = 2(\sin x + x\cos x)$
- 4) $y = \sin 3x$ y' ? $y' = (\sin 3x)' = 3\cos 3x$

FUNKSIYA HOSILANING GEOMETRIK VA FIZIK MA'NOSI

1. Hosilaning geometrik va mexanik ma'nosi.

Bizga berilgan u=f(x) funksiya x nuqta va uning atrofida aniqlangan boʻlsin. Argument x ning biror qiymatida u=f(x) funksiya aniq qiymatga ega boʻladi, biz uni $M_0(x, u)$ deb belgilaylik. Argumentga Δx orttirma beramiz va natija funksiyaning u+ Δu =f(x+ Δx) orttirilgan qiymati toʻgʻri keladi. Bu nuqtani $M_1(x+\Delta x, u+\Delta u)$ deb belgilaymiz va M_0 kesuvchi oʻtkazib uning OX oʻqining musbat yoʻnalishi bilan tashkil etgan burchagini ϕ bilan

belgilaymiz.

Endi
$$\frac{\Delta y}{\Delta x}$$
 nisbatni qaraymiz.....Rasmdan koʻrinadiki. $\frac{\Delta y}{\Delta x} = tg\varphi$ (1) ga

4---

Agar Δx→0 ga, u holda M₁ nuqta egri chiziq bo'yicha harakatlanib, M₀ nuqtaga yaqinlasha boradi. M₀M₁ kesuvchi ham Δx→0 da o'z holatini o'zgartira boradi, xususan φ burchak ham o'zgaradi va natijada φ burchak α burchakka intiladi. M₀M₁ kesuvchi esa M₀ nuqtadan o'tuvchi urinma holatiga intiladi. Urinmaning burchak koeffitsienti quyidagicha topiladi

$$tg\alpha = \lim_{\Delta x \to 0} tg\phi = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = f'(x)$$
 (2)

Demak, $f'(x) = tg\alpha$, ya'ni, argument x ning berilgan qiymatida f'(x) hosilaning qiymati f(x) funksiyaning grafigiga uning $M_0(x, u)$ nuqtasidagi urinmaning OX o'qining musbat yo'nalishi bilan hosil qilgan burchak tangensiga teng.

1. Geometrik ma'nosi.

Faraz qilaylik bizga y = f(x) funksiya grafiga va unga tegishli bo'lgan $P_0(x_0, f(x_0))$ nuqta berilgan bo'lsin.

 $f'(x_0)$ - f funksiyaning grafigiga $P_0(x_0, f(x_0))$ nuqtada o'tkazilgan urinmaning burchak koeffisientiga teng. Bundan foydalanib biz urinma tenglamasini keltirib chiqaramiz. Faraz qilaylik urinma tenglamasi

$$y = kx + l$$

ko'rinishida bo'lsin. Bu yerda $k = f'(x_0)$

 $P_0(x_0, f(x_0))$ nuqta bu to g'ri chiziqqa tegishli ekanidan $f(x_0) = f'(x_0)x_0 + l$

$$l = f(x_0) - f'(x_0)x_0$$

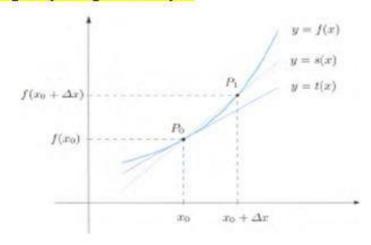
Bundan

$$y = t(x) = f(x_0) + f'(x_0)(x - x_0), \quad x \in \mathbb{R}$$

2. Fizik ma'nosi

$$v(t_0) = s'(t_0) = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\Delta s}{\Delta t} \qquad (**)$$

(**) formula s = s(t) qonun bo'yicha harakatlanayotgan M jismning t_0 vaqtdagi oniy tezligini ifodalaydi.

From the geometric point of view $f'(x_0)$ is the slope of the **tangent line** at $P_0 = (x_0, f(x_0))$ to the graph of f: such line t is obtained as the limiting position of the secant s at P_0 and P = (x, f(x)), when P approaches P_0 . From (6.1) and the previous definition we have

$$y = t(x) = f(x_0) + f'(x_0)(x - x_0), \qquad x \in \mathbb{R}.$$

In the physical example given above, the derivative $v(t_0) = s'(t_0) = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\Delta s}{\Delta t}$ is the instantaneous velocity of the particle M at time t_0 .

Bibliography:

Claudio Canuto, Anita Tabacco "Mathematical analysis I" pp 168-169

3. Hosilaning geometrik va fizik ma'nolari.

Hosilaning fizik ma'nosi. Hosila tushunchasiga olib keladigan ikkinchi masalada harakat qonuni s=s(t) funksiya bilan tavsiflanadigan toʻgʻri chiziq boʻylab harakatlanayotgan moddiy nuqtaning t vaqt momentidagi oniy tezligi v_{oniv}

 $=\lim_{\Delta t\to 0} \frac{\Delta s}{\Delta t}$ ekanligini koʻrgan edik. Bundan hosilaning fizik (mexanik) ma'nosi

kelib chiqadi.

s=s(t) funksiya bilan tavsiflanadigan toʻgʻri chiziqli harakatda t vaqt momentidagi harakat tezligining son qiymati hosilaga teng: $v_{oniv} = s'(t)$.

Hosilaning mexanik ma'nosini qisqacha quyidagicha ham aytish mumkin: yo'ldan vaqt bo'yicha olingan hosila tezlikka teng.

Hosila tushunchasi nafaqat toʻgʻri chiziqli harakatning oniy tezligini, balki boshqa jarayonlarning ham oniy tezligini aniqlashga imkon beradi. Masalan, faraz qilaylik y=Q(T) jismni T tempyeraturaga qadar qizdirish uchun uzatilayotgan issiqlik miqdorining oʻzgarishini tavsiflovchi funksiya boʻlsin. U holda jismning issiqlik sigʻimi issiqlik miqdoridan tempyeratura boʻyicha olingan hosilaga teng boʻladi:

$$C = \frac{dQ}{dT} = \lim_{\Delta T \to 0} \frac{\Delta Q}{\Delta T}.$$

Umuman olganda, hosilani f(x) funksiya bilan tavsiflanadigan jarayon oniy tezligining matematik modeli deb aytish mumkin.

4. Hosila hisoblash qoidalari

Quyida keltirilgan teoremalar isbotida hosila topish algoritmidan, limitga ega boʻlgan funksiyalar ustida arifmetik amallar haqidagi teoremalardan foydalanamiz. Shuningdek $\Delta u = u(x + \Delta x) - u(x)$ va $\Delta v = v(x + \Delta x) - v(x)$ ekanligini hisobga olgan holda, $u(x + \Delta x) = u(x) + \Delta u$, $v(x + \Delta x) = v(x) + \Delta v$ tengliklardan foydalanamiz. u(x) va v(x) funksiyalar (a, b) intervalda aniqlangan boʻlsin.

Yig'indining hosilasi.

1-teorema. Agar u(x) va v(x) funksiyalarning $x \in (a,b)$ nuqtada hosilalari mavjud boʻlsa, u holda f(x)=u(x)+v(x) funksiyaning ham x nuqtada hosilasi mavjud va

$$f'(x)=u'(x)+v'(x)$$
 (4.1)

tenglik oʻrinli boʻladi.

Isboti. 1^0 . f(x) = u(x) + v(x).

$$2^{0}. f(x+\Delta x) = u(x+\Delta x) + v(x+\Delta x) = u(x) + \Delta u + v(x) + \Delta v.$$

30.
$$\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x) = \Delta u + \Delta v$$
.

$$4^{\circ}. \ \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{\Delta u + \Delta v}{\Delta x} = \frac{\Delta u}{\Delta x} + \frac{\Delta v}{\Delta x}.$$

5°.
$$\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta u + \Delta v}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta u}{\Delta x} + \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta v}{\Delta x} = u'(x) + v'(x).$$

Shunday qilib, (4.1) tenglik oʻrinli ekan. Isbot tugadi.

Misol.
$$(x^2+1/x)'=(x^2)'+(1/x)'=2x-1/x^2$$
.

Matematik induksiya metodidan foydalanib, quyidagi natijani isbotlash mumkin:

Natija. Agar $u_1(x)$, $u_2(x)$, ..., $u_n(x)$ funksiyalarning x nuqtada hosilalari mavjud boʻlsa, u holda $f(x) = u_1(x) + u_2(x + ... + u_n(x))$ funksiyaning ham x nuqtada hosilasi mavjud va quyidagi formula oʻrinli boʻladi:

$$f'(x) = (u_1(x) + u_2(x + ... + u_n(x))) = u'_1(x) + u'_2(x + ... + u'_n(x)).$$

Koʻpaytmaning hosilasi.

2-teorema. Agar u(x) va v(x) funksiyalar $x \in (a,b)$ nuqtada hosilaga ega boʻlsa, u holda ularning $f(x) = u(x) \cdot v(x)$ koʻpaytmasi ham $x \in (a,b)$ nuqtada hosilaga ega va f'(x) = u'(x)v(x) + u(x)v'(x) (4.2)

tenglik oʻrinli boʻladi.

Isboti.
$$1^{\circ}$$
. $f(x) = u(x) \cdot v(x)$.

$$2^0.\,f(x+\varDelta x)\!=\!u(x+\varDelta x)\cdot v(x+\varDelta x)\!=\!(u(x)+\varDelta u)\cdot (v(x)+\varDelta v)\!=$$

$$= u(x)v(x) + \Delta uv(x) + \Delta vu(x) + \Delta u\Delta v.$$

30.
$$\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x) = \Delta u v(x) + \Delta v u(x) + \Delta u \Delta v$$
.

$$4^{0}. \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{\Delta u v(x) + \Delta v u(x) + \Delta u \Delta x}{\Delta x} = \frac{\Delta u}{\Delta x} v(x) + \frac{\Delta v}{\Delta x} u(x) + \frac{\Delta u}{\Delta x} \Delta v.$$

50.
$$\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = (\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta u}{\Delta x}) \cdot v(x) + (\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta v}{\Delta x}) \cdot u(x) + \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta u}{\Delta x} \cdot \lim_{\Delta x \to 0} \Delta v =$$

$$= u'(x) \cdot v(x) + u(x) \cdot v'(x) + u'(x) \cdot \lim_{\Delta x \to 0} \Delta v.$$

Bunda v(x) funksiyaning uzluksizligini e'tiborga olsak $\lim_{\Delta x \to 0} \Delta v = 0$ va natijada (4.2) formulaga ega bo'lamiz.

1-natija. Quyidagi (Cu(x)) '=C·u'(x) formula o'rinli.

Isboti. Ikkinchi teoremaga koʻra $(Cu(x))'=C'\cdot u(x)+C\cdot u'(x)$. Ammo C'=0, demak $(Cu(x))'=C\cdot u'(x)$.

Misollar. 1. $(6x^2)^3=6(x^2)^2=6\cdot 2x=12x$.

2.
$$(x^4)^{\circ} = ((x^2)(x^2))^{\circ} = (x^2)^{\circ}(x^2) + (x^2)(x^2)^{\circ} = 2x(x^2) + (x^2) \cdot 2x = 4x^3$$
.

3.
$$(0,25x4-3x2)'=(0,25x^4)'+(3x^2)'=0,25\cdot 4x^3+3\cdot 2x=x^3+6x$$
.

2-natija. Agar $u_1(x)$, $u_2(x)$, ..., $u_n(x)$ funksiyalar x nuqtada hosilaga ega boʻlsa, u holda ularning koʻpaytmasi $f(x) = u_1(x) \cdot u_2(x) \cdot ... \cdot u_n(x)$ ham x nuqtada hosilaga ega va quyidagi formula oʻrinli boʻladi:

$$f'(x) = (u_1(x) \cdot u_2(x) \cdot ... \cdot u_n(x))' = u'_1(x) \cdot u_2(x) \cdot ... \cdot u_n(x) + u_1(x) \cdot u'_2(x) \cdot ... \cdot u_n(x) + ... + u_1(x) \cdot u_2(x) \cdot ... \cdot u'_n(x).$$

Bo'linmaning hosilasi.

3-teorema. Agar u(x) va v(x) funksiyalar $x \in (a,b)$ nuqtada hosilaga ega, $v(x)\neq 0$ bo'lsa, u holda ularning f(x)=u(x)/v(x) bo'linmasi $x \in (a,b)$ nuqtada hosilaga ega va

$$f'(x) = \frac{u'(x)v(x) - u(x)v'(x)}{v^2(x)}$$
(4.3)

formula o'rinli bo'ladi.

Isboti. 10.
$$f(x) = \frac{u(x)}{v(x)}$$
.

$$2^{0}. f(x+\Delta x) = \frac{u(x+\Delta x)}{v(x+\Delta x)} = \frac{u(x)+\Delta u}{v(x)+\Delta v}.$$

30.
$$\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x) = \frac{u(x) + \Delta u}{v(x) + \Delta v} - \frac{u(x)}{v(x)} = \frac{\Delta u \cdot v(x) - \Delta v \cdot u(x)}{(v(x) + \Delta v)v(x)}$$

$$4^{0}. \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{\Delta u \cdot v(x) - \Delta v \cdot u(x)}{(v(x) + \Delta v)v(x)\Delta x} = \left(\frac{\Delta u}{\Delta x}v(x) - u(x)\frac{\Delta v}{\Delta x}\right) \cdot \frac{1}{v^{2}(x) + v(x)\Delta v}$$

50. ∆x→0 da limitga oʻtamiz, limitga ega funksiyalarning xossalari va 2-teorema isbotidagi kabi lim ∆v=0 tenglikdan foydalansak

$$\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \to 0} \left(\frac{\Delta u}{\Delta x} v(x) - u(x) \frac{\Delta v}{\Delta x} \right) \cdot \frac{1}{v^2(x) + v(x) \Delta v} = \frac{u'(x)v(x) - u(x)v'(x)}{v^2(x)}$$

natijaga yerishamiz, ya'ni (4.3) formula o'rinli ekan.

Misol. Ushbu $f(x) = \frac{3x+7}{5x-4}$ funksiyaning hosilasini toping.

Yechish.
$$\left(\frac{3x+7}{5x-4}\right) = \frac{(3x+7)^3(5x-4)-(3x+7)\cdot(5x-4)^3}{(5x-4)^2} = \frac{3(5x-4)-5(3x+7)}{(5x-4)^2} = -\frac{47}{(5x-4)^2}$$

Shunday qilib biz ushbu paragrafda hosilani hisoblashning quyidagi qoidalarini keltirib chiqardik:

- Ikkita, umuman chekli sondagi funksiyalar yigʻindisining hosilasi hosilalar yigʻindisiga teng.
- Oʻzgarmas koʻpaytuvchini hosila belgisi oldiga chiqarish mumkin.
- 3. Ikkita u(x) va v(x) funksiyalar koʻpaytmasining hosilasi u'v+uv' ga teng.
- 4. Ikkita u(x) va v(x) funksiyalar bo'linmasining hosilasi $(u'v-uv')/v^2$ ga teng.
- 1- va 2-teorema natijalaridan foydalangan holda quyidagi qoidaning ham oʻrinli ekanligini koʻrish qiyin emas:
- 5. Chekli sondagi differensiallanuvchi funksiyalar chiziqli kombinatsiyasining hosilasi hosilalarning aynan shunday chiziqli kombinatsiyasiga teng, ya'ni agar $f(x)=c_1u_1(x)+c_2u_2(x)+...+c_nu_n(x)$ bo'lsa, u holda $f'(x)=c_1u'_1(x)+c_2u'_2(x)+...+c_nu'_n(x)$.

Bu qoidaning isbotini oʻquvchilarga havola qilamiz.

Eslatma. Yuqoridagi teoremalar funksiyalar yigʻindisi, koʻpaytmasi, boʻlinmasining hosilaga ega boʻlishining yetarli shartlarini ifodalaydi. Demak, ikki funksiya yigʻindisi, ayirmasi, koʻpaytmasi va nisbatidan iborat boʻlgan funksiyaning hosilaga ega boʻlishidan bu funksiyalarning har biri hosilaga ega boʻlishi har doim kelib chiqavyermaydi. Masalan, u(x)=|x|, v(x)=|x| deb, ularning koʻpaytmasini tuzsak, $y=x^2$ koʻrinishdagi funksiya hosil boʻladi. Bu funksiyaning $\forall x \in (-\infty; +\infty)$ nuqtada, xususan, x=0 nuqtada hosilasi mavjud. Ammo, ma'lumki y=|x| funksiyaning x=0 nuqtada hosilasi mavjud emas.

Asosiy trigonometrik jadvallar

$$D x^{\alpha} = \alpha x^{\alpha - 1} \qquad (\forall \alpha \in \mathbb{R})$$

$$D \sin x = \cos x$$

$$D\cos x = -\sin x$$

$$D \tan x = 1 + \tan^2 x = \frac{1}{\cos^2 x}$$

$$D \arcsin x = \frac{1}{\sqrt{1 - x^2}}$$

D
$$\arccos x = -\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}$$

$$D \arctan x = \frac{1}{1+x^2}$$

$$D a^x = (\log a) a^x$$

in particular,
$$\operatorname{D} e^x = e^x$$

$$D \log_a |x| = \frac{1}{(\log a) x}$$

in particular,
$$D \log |x| = \frac{1}{x}$$